

Eesti elanike teadlikkus ning valmisolek toimetulekuks siseturvalisuse kriisidega

INDREK PAADIK
Sisekaitseakadeemia
sisejulgeoleku instituut

Maailm on käesoleval ajal tunnistajaks mitmetele keerulistele ja omavahel põimunud kriisidele, alates loodusõnnetustest kuni sotsiaal-majanduslike väljakutseteni. Viimase 20 aasta jooksul on maailma raputanud majandussurutis, rändekriis, energiakriis, pandeemia, kliimamured, sõjapõgenikud ja Ukraina sõda ning sealt nähtavad ohud taristule, toimepidevusele jne.

„Riigi pikaajalise arengustrateegia „Eesti 2035“ heakskiitmine“ (Riigikogu 2021) dokumendis on välja toodud, et rahvusvaheliste uuringute kohaselt on konfliktide arv ja ulatus maailmas pöördunud tõusule, seega järgnevatel kümnenditel võib riikidevaheliste konfliktide ja

varisõdade tekke risk suureneda eeskätt suurvõimude huvide pörkumise, jätkuva terrorismiohu ning poliitilise ja majandusliku ebastabiilsuse tõttu. Dokument toob veel välja, et lisaks tavapärastele ohtudele on kasvanud ka sellised hübriidohud nagu vaenulik mõjutegevus, demokraatlikesse protsessidesse sekkumine ja küberründed.

Riigikogu on märkinud riigi pikaajalise arengustrateegia „Eesti 2035“ heakskiitmisel, et kriisideks valmistumine ja teadlikkuse tõstmine on viimastel aastatel jõudnud sinnamaani, et riik mitte ainult ei soovita oma elanikkonnal valmistuda halvimal viisil, vaid teeb selles vallas juba ka aktiivset teavitustööd. Kriisiks valmistumine on pikk protsess, mida ei saa eeldada inimeselt päevapealt. Kõikideks kriisideks ei saagi valmis olla, aga saab suurendada kerksust ja jätkusuutlikkust. Kriisideks valmistumise all mõeldakse tegevusi enne kriisi toimumist. Valmistumise eesmärk on kriisi kiire lahendamise võime tagamine regulatsioonide ja juhendmaterjalide koostamise, protseduuride ja ressursside planeerimise, valmisoleku hindamise, koolituste ja õppuste korraldamise,

elanikkonnakaitse korralduse, hoiatussüsteemide kasutuselevõtmise ja tehnilise võimekuse arendamise abil (Siseministeerium 2021: 8).

Riigikaitse arengukava 2022–2031 (Riigikantselei 2021: 6) seab üheks oma eesmärgiks suurendada riigi kerksust ja parandada ühiskonna toimimist erinevates kriisides. Dokument rõhutab näiteks, et inforuumi olukorra teadlikkus aitab suurendada ühiskonna vastupanuvõimet ja väldib reaalsuse hägustamist.

Riigikantselei (2024) koduleht toob välja, et kriisikindluse tagamine ühiskonnas on läbiv, pidev ja sihipärane tegevus, mis peab peegelduma muu hulgas ka organisatsioonide, kogukondade ja üksikindiviidide valmisolekus kriisiks.

Üldises mõttes tähendab kriis soovimatut ja ootamatut olukorda, mis põhjustab inimestele, organisatsioonidele või ühiskonnale varjatud kahju.

Elanikkonna teadlikkuse kohta on Eestis tehtud mitmeid uuringuid. Riski- ja kriisikommunikatsiooni uuringu kokkuvõtte (Siseministeerium 2021: 10–11) tõi välja, et elanikkonna teadlikkus ja valmisolek erinevateks hädaolukordadeks on elanikkonna seas üldjuhul pigem madal ja mõneti erinev ning kõige raskem on infoga ligi pääseda sellele osale elanikkonnast, kes kasutab info ammutamiseks ainult ühte infokanalit.

Ka muukeelsete seas on infosulu oht, kui näiteks riigi muukeelne info ei jõua

piisavalt kiiresti nendeni. 2019. aastal päästeameti tellitud Kantar Emori uuring (Päästeamet 2019) leidis, et Eesti elanikkonna teadlikkus hädaolukordadest, nende korral toimuvast ning kriisiolukorras käitumisest on endiselt madal. Mõnevõrra paremini ollakse kursis kriisiks vajalike varudega, kuid varustatuse tase on halb. Kõige värskem uuring (Päästeamet 2023) samal teemal kinnitab kahjuks, et Eesti elanikkonna valmisolek kriisideks on sama kehv nagu neli aastat tagasi.

Käesolevas artiklis uurimegi lähemalt, milline on Eesti inimeste teadlikkuse ja valmisoleku tase siseturvalisuse valdkonna pikaajaliste kriisidega toimetulekuks. Enne sellele küsimusele vastamist aga defineerime kriisi mõiste ning toome ka mõningaid lühiajaliste ja pikaajaliste kriiside näiteid nii Eestist kui välismaalt, samuti teeme lühiülevaate kriisihaldusest ja kriisikommunikatsioonist.

PIKAAJALISE KRIISI OLEMUS JA PÕHJUSED

Kriis on üks neist mõistetest, mida ühiskonnas palju kasutatakse ning seepärast omab ka palju erinevaid tähendusi, puudub täpsus ja konkreetsus (Eastham *et al.* 1970: 463). Erinevad asutused ja organisatsioonid kasutavad seda erineval viisil ja tähenduses. Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS 2009) annab mõistele „kriis“ mitu tähendust, näiteks „raske, terav, komplitseeritud olukord, ohtlik, vastuoludest lõhestatud seisund“ või „millegi puudus, kitsikus, nappus“. Üldises mõttes tähendab kriis soovimatut ja ootamatut olukorda, mis põhjustab inimestele, organisatsioonidele või ühiskonnale varjatud kahju (Canyon 2020: 4)

Eestis on seda terminit püüdnud defineerida Aarne Ermus ja Jaan Murumets oma töös „Kriis, oht ja risk“. Nad kirjutavad oma uuringu kokkuvõttes: „Kõige laiemas mõttes saab kriisi määratleda tavaolukorrast väljapoole jääva olukorrana. Seega on nii tavaolukord kui

ka kriis poliitiline kokkulepe. Tavaolukord muutub kriisiks, kui tuntud või tundmata ohtudega seotud riskid realiseeruvad määral, mida ei ole võimalik lahendada lõimitud ja normressursi piires“ (Ermus ja Murumets 2020: 109).

Mina võtan termini „kriis“ kokku nii, et me mõistame kriisi kui olukorda, mis ohustab inimese heaolu, organisatsiooni või ühiskonda ja nõuab kiiret sekkumist. Kriisid võivad olla erineva iseloomuga, alates loodusõnnetustest kuni majanduskriisideni, ja nende tagajärjed võivad olla pikaajalised.

Mis on kriis siseturvalisuse vaates? Siseturvalisust on defineeritud nii, et see on pigem seotud inimeste turvatundega, mis hõlmab nii füüsilist kui ka sotsiaalset ja majanduslikku turvalisust. Siseturvalisuse tagavad pädevad asutused, nagu näiteks päästeamet või politsei. Sama kinnitab ka kaitseministeerium (2017), mis ütleb, et turvalisuspoliitika alla kuuluvad kõik tegevused, mille eest vastutavad politsei- ja piirivalveamet, päästeamet ja kaitsepolitseiamet. Järelkult tuleb siseturvalisust puudutavate kriisidega tegeleda just neil asutustel.

Siseministeeriumi koostatud arengukavas „Siseturvalisuse arengukava 2020–2030“ ei nimetata küll otse konkreetseid siseturvalisuse kriise, kuid tähelepanelik lugeja võib siiski välja lugeda, et siseturvalisust mõjutavad näiteks rahvusvahelised konfliktid, rahvusvaheliste institutsioonide nõrgenemine toob kaasa jõujoonte muutumise riikide vahel (näiteks USA-le on tekkinud võistleja Hiina näol), rahvatiku vananemine, kasvav ränne maailmas (sealhulgas ebaseaduslik), kliimamuutused ning tehnika ja tehnoloogia areng, mis toob endaga kaasa uusi võimalusi ja ohte, näiteks küberrünnakud (Siseministeerium 2020: 4–41).

Eelneva põhjal võib piiritleda siseturvalisuse valdkonna vaates pikaajalisi ja lühiajalisi kriise nii, et pikaajalisteks kriisideks võib lugeda need, mis puudutavad inimeste majanduslikku, sotsiaalset või

füüsilist (või kõiki neid koos) turvatunnet ning millel võib seetõttu olla mõju siseturvalisusele ja mille teiseste tagajärgedega peab seetõttu tegelema siseturvalisuse asutus.

Siseturvalisuse vaatest on pikaajalised kriisid need, mis esitavad jätkuvaid väljakutseid riigi sisemisele stabiilsusele ja turvalisusele, nõudes pidevat tähelepanu ja ressursse nii ennetamiseks kui ka leevendamiseks. Need kriisid, nagu näiteks rahvusvahelised konfliktid, suured rändevood ja tehnoloogiliste arengutega seotud ohud, sunnivad riigi siseturvalisuse eest vastutavaid asutusi rakendama kompleksseid strateegiaid. Need strateegiad peavad tagama elanikkonna füüsilise, sotsiaalse ja majandusliku turvatunde säilimise. Pikaajaliste kriisidega toimetulekuks on vajalik mitte ainult vastavate asutuste reageerimisvõime tugevdamine, vaid ka elanikkonna teadlikkuse ja valmisoleku suurendamine, et koos nende väljakutsetega edukalt toime tulla.

Lühiajaline kriis võib olla näiteks lumetorm, mis võib tekkida kliimamuutuste taustal ja kesta mõnest tunnist mõne päevani. USAs 2016. aastal möllanud lumetorm Jonas mõjutas miljoneid inimesi, põhjustades elektrikatkestusi ja liiklusummikuid, ning nõudis 48 inimese elu (Breslin 2016; Klaus *et al.* 2018: 54–59). Eestis tuleb lähiajaloost kohe meelde mitu lumetormi. 2022. aastal lumetormi Malik tõttu jäi lumevangi üle 200 sõiduki ning olukord vajas päästeameti sekkumist (Lomp 2022). 2010. aasta lumetormi Monika tagajärjel jäi Tallinna–Narva maanteel Padaorus lumevangi hinnanguliselt 600 inimest, kellest paljud olid sunnitud autos ööbima. Seda kriisi lahendasid nii päästeamet kui ka kaitseväge (Vikipeedia).

Poliitilise ebastabiilsuse taustal võivad tekkida lühiajalised kriisid, nagu näiteks terrorismiaktid või valitsuskriisid. Lähiajaloo ühed kuulsamad terroriaktid on 11. septembri 2001 rünnakud USA kahele pilvelõhkujale (Herbelles ja Lawrence

2023: 150) ja Pariisi rünnakud (Kaakinen *et al.* 2021: 1019–1035). Eestiski on lühiajalisi kriise poliitilise ebastabiilsuse taustal olnud küll.

Näiteks 2007. aasta aprillirahutused (Rajavee 2007) ning koos rahutustega tol ajal maailmas veel vähetuntud küberrünnakud Eesti vastu. Küberrünnakud olid suunatud muu hulgas riigikogu, presidendi, ministeeriumide, suuremate pankade ja uudisekanalite ning kommuni-katsiooniettevõtete vastu.

Ka terrorismioht on endiselt olemas. Belova-Dalton (2022: 51–52) kirjutab, et välismaiste terroristlike võitlejate ja nende perekondade naasmine pärast ISISE langemist on avaldanud Euroopa Liidu liikmesriikidele märkimisväärset survet, sest riikliku julgeoleku tasakaalustamisel on väljakutseks nende inimeste deradika-

Tänapäevasem sisejulgeolekut puudutav kriis, mis toimus Ukraina sõja taustal, oli Eesti peaministri Kaja Kallase skandaal.

liseerimine ja taasintegreerimine. Eestis ei ole praegu tagasipöördujadena Süüriast või Iraagist tulnud Eesti kodanikke. Küll aga on neid meie naaberriikides (Soome, Läti, Leedu, Rootsi ja Venemaa). Siit ka siseturvalisuse mure, sest endine välisvõitleja võib pärast vanglakaristuse kandmist oma päritoluriigis uuesti radikaliseeruda ja reisida vabalt üle Euroopa Liidu sisepiiride, sh Eestisse, ning siin juba jätkata oma

terroristlikke tegevusi (Belova-Dalton 2022: 8).

Tänapäevasem sisejulgeolekut puudutav kriis, mis toimus Ukraina sõja taustal, oli Eesti peaministri Kaja Kallase skandaal. Kallas sattus surve alla pärast seda, kui meedia avalikustas tema abikaasa seotuse ettevõttega, mis tegi äri Venemaaga pärast tolle täiemahulist invasiooni Ukrainasse 2022. aastal (Financial Times 2023b), olles ise seesuguse äritegevuse vaid mõni kuu varem karmilt hukka mõistnud (Financial Times 2023a). Selline kriis võib mõjutada meie suhteid liitlastega, tekitada mainekahju rahvusvahelisel areenil ning mõjutab seeläbi ka riigi siseturvalisust. Näiteks peaministri investeeringuga ettevõtte vastu tunneb kindlasti huvi ka Vene luure (Koort 2023).

Siseturvalisuse valdkonda mõjutanud pikaajalistest kriisidest Eestis võib välja tuua 2009. aasta majandussuruti (Truup 2010: 52) ja Euroopat tabanud rändekriisi (Hampshire 2015: 8–11). Palju värskemad pikaajalised kriisid on COVID-19 pandeemia ja selle töö kirjutamise ajal veel kestev Ukraina sõda.

Ukraina sõja taustal tuleb eestlastel rinda pista mitme teise kriisiga. Enne sõda moodustas Venemaalt imporditud rafineeritud nafta ja maagaas vastavalt 55 protsenti ja 95 protsenti riigi koguimpordist nendes ressursides (Paszkowski 2022). See viis Eesti energiakriisi, mis on üks põhjusi, et Eestis on euroala ühed kõrgeimad inflatsioonimäärad (Hartwell *et al.* 2022: 10). 2021. aasta septembriga võrreldes tõusis energia hind 2022. aasta detsembris 40,8 protsenti. Septembris 2022 teatas Eurostat, et inflatsioon Eestis jõudis 24,2 protsendini (Whyte 2022). Selline raha väärtuse kadu mõjutab tavainimest, kes peab nüüd uute oludega hakkama saama.

Tabelis 1 on toodud erinevate pikaajaliste kriiside ülevaade, kus iga kriis on iseloomustatud vastavate tunnustega. Tabel esitab pinnapealse vaate sellele, kuidas erinevad kriisid võivad mõjutada ühiskondi mitmekülgelt, hõlmates

Pikaajaline kriis	Iseloomulikud tunnused
Majanduskriis	Majanduslangus, töötuse tõus, investeeringute vähenemine, tarbimise langus, riigi tulude vähenemine, elanikkonna ostujõu vähenemine, ettevõtete pankrotid, sotsiaalsete programmide kärped.
Sõjaline konflikt	Inimõiguste rikkumised, infrastruktuuri hävitamine, põgenikelained, julgeolekuprobleemid, inimkaotused, majanduslik kahju, piirkondlik ebastabiilsus, rahvusvaheliste suhete pingestumine.
Hübriidsõda	Küberrünnakud, desinformatsioon, majanduslik surve, poliitiline mõjutamine, õigusliku ja poliitilise ebastabiilsuse suurenemine, ühiskonna lõhestatus, usalduse vähenemine institutsioonide vastu.
CBRNE õnnetus	Pikaajaline keskkonna saastatus, terviseriskid nagu kiiritushaigus ja vähk, evakueerimine, pikaajalised majanduslikud ja sotsiaalsed mõjud.
Pandeemia	Haiguse laialdane levik üle riikide või kontinentide, mõjutades suurt hulka inimesi. Tagajärjeks on tervishoiusüsteemide ülekoormus, majandustegevuse aeglustumine, hariduse ja sotsiaalteenuste katkestused ning ulatuslikud inimkaotused.

TABEL 1. Pikaajalised kriisid.

Allikas: autori koostatud

majanduslikke, sotsiaalseid, keskkonnaalaseid ja terviseiga seotud aspekte. Kindlasti ei ole tabelis välja toodud pikaajaliste kriiside loetelu ammendav, kuivõrd see oleks ebarealistlik. Tabelis on toodud pigem näited pikaajalistest kriisidest. Siinne töö ei käsitle pikaajaliste trendide mõjul tekkida võivaid kriise (elanikkonna vananemine, rahvatervise halvenemine), vaid neid kriise, mis saavad alguse konkreetsest sündmusest või sündmuse jadast lühikese aja jooksul (sh polükriisid), aga mõjuvad pika aja jooksul.

KRIISIHOLDUS JA KRIISIKOMMUNIKATSIOON

Selleks, et kriisi võimalikke tagajärgi minimeerida, on vaja tunda ja rakendada kriisihaldust. Kriisihalduse peamine eesmärk on kaitsta organisatsiooni ja selle sidusrühmi suuremate kahjude eest (Devlin 2007: 2). See nõuab kiiret ja koordineeritud reageerimist, mis põhineb eelnevalt koostatud kriisiplaanil (Fink 1986: 45).

Kriisihalduse puhul tuuakse välja kolm etappi: kriisieelne olukord, kriisiolukord

ja kriisijärgne olukord (Coombs 2007: 6). Kriisiplaan peaks sisaldama teavet selle kohta, kuidas tuvastada kriisi, milliseid ressursse kasutada ja kuidas suhelda sidusrühmadega kriisi ajal.

Kriis või kriisioht tekitab vajaduse informatsiooni järele. Suhtlemise kaudu kogutakse teavet, töödeldakse seda teadmiseks ja jagatakse seda teistega. Suhtlemine on kriitilise tähtsusega kogu kriisiohjamisprotsessi **väljel** (Coombs, Holladay 2012: 25). Arusaadav ja läbimõeldud kommunikatsioon võib aidata ära hoida ebatõhusaid, hirmust tingitud ja potentsiaalselt kahjustavaid avalikkuse reageeringuid tõsistele kriisidele, nagu pandeemiad või bioterrorism. Lisaks suurendavad asjakohased riskikommunikatsiooni protseduurid usaldust ja enesekindlust, mis on kriisiolukorras üliolulised (Wachinger *et al.* 2013: 13).

Kriisikommunikatsiooni võib laias laastus määratleda kui kriisiolukorra lahendamiseks vajaliku teabe kogumist, töötlemist ja levitamist. See hõlmab tõhusat ja täpset teabevahetust riskide ja ohtude kohta, sageli hädaolukorras, mis

suurendab riskiteadlikkust ja -mõistmist ning edendab mõistlikku käitumist üksikisikute, kogukondade ja institutsioonide seas.

Kriisihalduse protsessi saab jagada kolme faasi: kriisieelne faas, kriis ise ja kriisijärgne faas. Kriisikommunikatsioonil on igas faasis oma ülesanded. Kriisieelses faasis keskendub kriisikommunikatsioon riskide kindlakstegemisele ja nende minimeerimisele (Coombs, Holladay 2012: 25).

Kriisidele reageerimise faas on kriisikommunikatsiooni enim uuritud aspekt. Põhjus on selles, et see, kuidas ja mida organisatsioon kriisi ajal välja kommunikeerib, mõjutab oluliselt kriisi tagajärgi, sealhulgas vigastuste arvu ja

Need neli peamist tarkust on: olge kiire, vältige „ei kommenteeri“ kasutamist, olge täpne ja olge järjekindel.

organisatsioonile tekitatud mainekahju suurust (Coombs, Holladay 2012: 28).

Taktikalised nõuanded kriisikommunikatsioonil on oma olemuselt teatud tüüpi juhised „kuidas teha“ (*how to*). See hõlmab pressiesindajatele soovitude andmist, mida meediaga kohtudes kasutada. Taktika uuringutest koorus välja neli aktsepteeritud tarkust, mida hiljem toetasid teooria ja uuringud kriisikommunikatsiooni ja sellega seotud kommunikatsioonivaldkondades. Need neli peamist tarkust on: olge kiire, vältige „ei kommenteeri“ kasutamist, olge täpne ja olge järjekindel (Coombs 2008: 103).

Kiire olemine tähendab, et organisatsioon peab oma sõnumi kiiresti edastama. Sageli mainitakse „kuldset tundi“, mis tähendab, et organisatsioon peaks vastama kriisile 60 minutiga või kiiremini. Kiiruse vajadust on suurendanud internet. Kiire reageerimisega on seotud ka „ei kommenteeri“ vastuse vältimine. Pressiesindaja võib olla silmitsi uudiste meediaga või muude sidusrühmadega enne, kui tal kriisi kohta üldse palju infot on. Kui te ei tea küsimusele vastust, öelge, et teil pole teavet, ja lubage, et vastate küsimusele, kui teil on sellekohane info olemas. Uuringud on näidanud, et kui kõneisik ütleb „ei kommenteeri“, kuulevad sidusrühmad „ma olen süüdi ja üritan midagi varjata“ (Kempner 1995: 1–43). Täpsus suurendab usaldusväarsust, ebatäpsus aga õõnestab seda. Lisaks võib valeinformatsioon sidusrühmad ohtu seada (Coombs, Holladay 2012: 28; Coombs 2008: 104). Näiteks halvaks läinud toidu-partii tagasikutsumisel vale partiinumbri ütlemine põhjustab seda, et inimesed tarbivad ohtlikku toitu endiselt edasi. Röhuasetus järjepidevusele tähendab, et organisatsioonist lähtuvad kriisile reageerimise sõnumid ei tohi olla üksteisega vastuolus (Coombs 2008: 104). Ebakõlad tekitavad segadust ja muudavad kriisijuhid ebakompetentseks.

Kriisijärgne kommunikatsioon hõlmab ajavahemikku pärast seda, kui kriis loetakse lahenuks. Keskendumine kriisi ohjamisele on lõppenud, kuid kriisi mõjude ohjamine jätkub. Arvestades, et kriisi lõppu võib olla keeruline täpselt määrata, on kriisijärgne suhtlus suures osas kriisidele reageerimise suhtluse laiendus, millele on lisatud õppetunnid lõppenud kriisist (Coombs, Holladay 2012: 45).

ELANIKE VALMISOLEK KRIISIDEGA TOIMETULEKUKS JA SELLE TÕSTMINE

Riiklike institutsioonide valmisolekut kriisidega toime tulla on uuritud

2016. aastal. Euroopa Liidu korraldatud Peer Review programm hindas paljude riikide seas ka Eesti tollast valmisolekut hädaolukordadeks (Connolly *et al.* 2016: 7), sealhulgas riskihindamist, riskijuhtimise planeerimist ja riskide ennetamist ning valmisolekumeetmeid.

Selgituseks niipalju, et Euroopa Liidu Peer Review programm on Euroopa Komisjoni hallatav vahend, mis on mõeldud katastroofriskide haldamise ja tsiviilkaitse süsteemide hindamiseks. See programm pakub riikidele või piirkondadele võimalust hinnata oma valmisolekut loodusõnnetuste ja inimtekkeliste katastroofide jaoks ning tuvastada viise ennetus- ja ettevalmistuspoliitika ning praktikate tugevdamiseks, samuti soodustab heade praktikate vahetamist.

Töös leiti, et Eesti hädaolukordade juhtimise süsteem hõlmab motiveeritud ja informeeritud osalisi ning on hästi toimiv. Koostöö toimib Eestis edukalt, sest meil on väikesed kogukonnad, mida iseloomustavad head isiklikud kontaktid asutuste vahel. Väiksus on ka Eesti peamine miinus. Connolly jt (2016: 8) põhjendavad seda sellega, et kuna Eesti on väike, on meil ka vähe ressursi ning lisaks puudub reaalne kogemus raskete hädaolukordadega ja elutähtsate teenuste ristsõltuvuse tagajärgedega. Raportis tuuakse veel negatiivsena välja ka elanikkonna madal teadlikkus hädaolukorras käitumise kohta ning kuidas iseennast aidata. See on aga Connolly jt (2016: 9) arvates võtmetähtsusega toimepidevuse tagamisel, seega tuleb hädaolukorras käitumise teadlikkust tõsta.

Selgitamaks välja valmisolekut ja teadlikkust siseturvalisust puudutavate pikaajaliste kriisidega toimetulekuks, küsitlesin Eesti elanikke. Küsitlus toimus perioodil 16.02–4.03.2024 ning sellele vastas 436 Eesti elanikku. Tulemus näitab usaldusväärseid tendentse, kuid seda pole võimalik üldistada tervele elanikkonnale, kuivõrd valim ei ole selleks piisavalt esinduslik.

Nimelt jagunes vastanute sotsiaalmajanduslik taust järgmiselt.

1. Sugu: 81 protsenti naised ja 19 protsenti mehed.
2. Haridustase: 58 protsenti kõrgharidusega, 38 protsenti keskharidusega ja kolm protsenti põhiharidusega.
3. Enim vastanuid oli Harjumaalt (34 protsenti), Saaremaalt (19 protsenti), Tartumaalt (11 protsenti), ülejäänud vastanud jagunesid erinevate Eesti maakondade vahel.
4. 56 protsenti vastanutest elab linnas ja 44 protsenti maal.
5. 49 protsendil oli elukohta tüübiks eramaja ning 41 protsendil korterelamu.

Peaaegu vajalikuks välja tuua, et ma ei oska seletada ebaproportsionaalselt suurt naiste osakaalu vastanute seas. Võib-olla on kriisi teema õrnemale soole huvitavam/ tähtsam kui meestele. Siiski leian, et analüüsi mõttes ei mõjuta naiste suur osakaal tulemusi.

Järgnevalt analüüsin ankeetküsitluse vastuseid teemaplokkide kaupa. Esimene osa keskendus kriiside üldisele aktuaalsusele inimeste jaoks. Teema aktuaalsus viitab sellele, kui oluline, asjakohane või kiireloomuline teema on praegusel hetkel või antud kontekstis.

Kõige tõenäolisemateks kriisideks peetakse võõrriigi relvastatud rünnakut (74 protsenti ehk 323 vastanut), majanduskriisi (55 protsenti ehk 241 vastanut), küberrünnakut (52 protsenti ehk 225 vastanut), pandeemiat (20 protsenti ehk 88 vastanut) ning erakordselt külmi ja korduvate külmaperioodidega talvesid (20 protsenti ehk 85 vastanut).

Järgmiseks on oluline teada, milliseid teenuseid peab vastaja enda arvates elutähtsaks (vt tabel 2). Kõige olulisemaks peeti elektriga varustatust, seda pidas tähtsaimaks 89 protsenti (388 vastanut). Vähem olulised olid makseteenuse tagamine ning raadio ja televisiooni toimimine vastavalt 32 protsenti (138) ja 24 protsenti (106).

Tekkis alljärgnev pingeriida.

Elektriga varustus	89% (388 vastajat)
Vältimatu arstiabi	82% (356)
Veega varustamine ja kanalisatsioon	77% (336)
Päästeteenuse toimimine	76% (330)
Mobiiltelefoni teenus	66% (286)
Politseiteenuse toimimine	56% (244)
Vedelkütusega varustus	53% (233)
Suurte teede sõidetavuse tagamine	46% (199)
Andmesideteenus	45% (197)
Makseteenuse tagamine	32% (138)
Raadio ja televisiooni toimimine	24% (106)

TABEL 2. Teenused, mida vastanud peavad elutähtsaks.

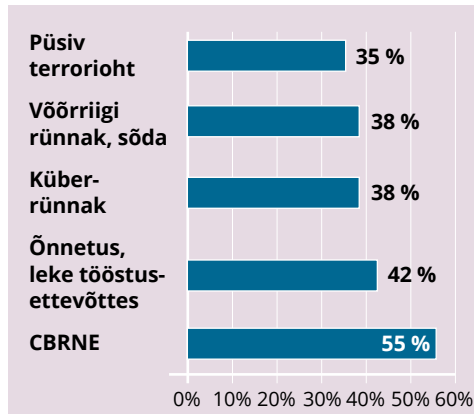
Allikas: autori koostatud

Maagaasiga varustus, elektroonilise isikutuvastamise ja digitaalse allkirjastamise tagamine, ühistranspordi ja postiteenuste toimimine said kõik alla saja hääle, seega võib öelda, et vastanute seas neid teenuseid elutähtsaks enamjaolt ei peeta.

Järgmiseks küsisin inimeste arvamust selle kohta, kas nad on teadlikud, kuidas peaks käituma erinevate pikaajaliste kriiside korral. Joonis 1 näitab, millistes pikaajalistes kriisides tunnevad inimesed kõige enam, et neile oleks vaja koolitust.

Selgus, et tervelt 55 protsenti (241 vastanut) märkis, et vajab kõige enam CBRNE sündmustega seotud koolitusi. See viitab sellele, et inimesed peavad end selles äärmiselt spetsiifilises ja potentsiaalselt ohtlikus valdkonnas kõige vähem ettevalmistatuks. 42 protsenti (181 vastanut) tundis, et vajab õnnetuse või lekke korral lähedalasuvas tööstusettevõttes koolitust, kuidas sellises olukorras käituda. See näitab muret tööstuslike õnnetuste ja nendega toimetuleku osas.

Küberrünnakud, mis häirivad elutähtsate teenuste toimimist, olid koolitusvajaduse poolest kolmandal kohal 38 protsendiga (166 vastanut), mis kajastab kasvavat

JOONIS 1. Nimekiri peamistest pikaajalistest kriisidest, kus on suurim koolitusvajadus.

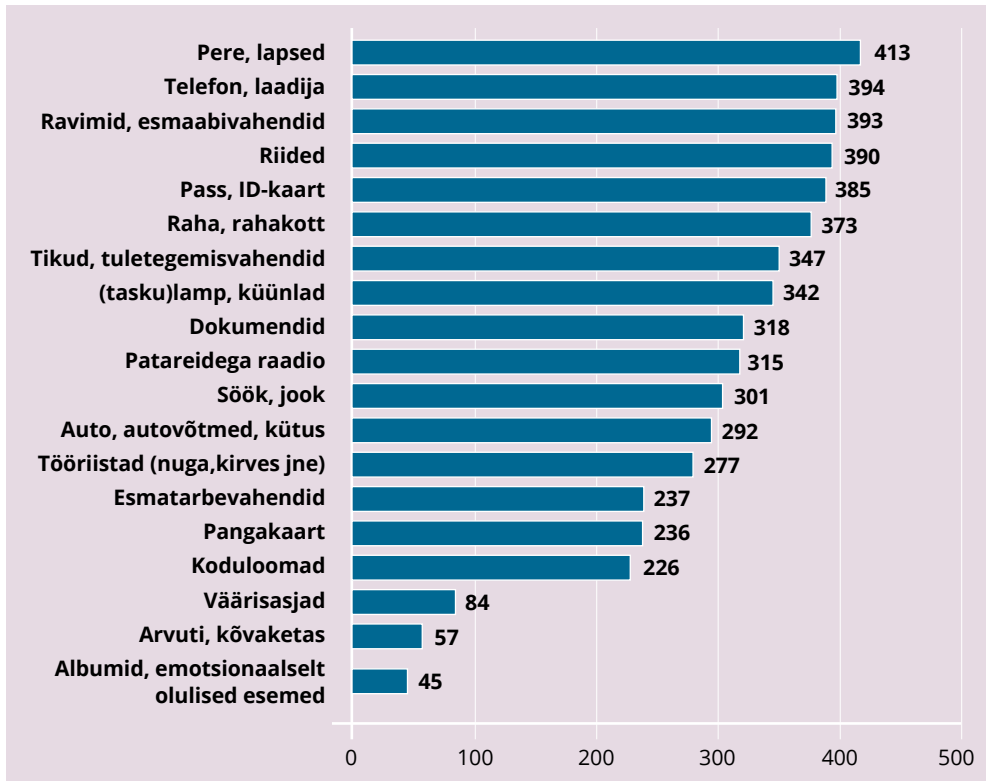
Allikas: autori koostatud

teadlikkust küberturvalisuse olulisusest ja sellest tulenevatest ohtudest. Üllatavalt oli vööriigi relvastatud rünnak/sõda koolitusvajaduse seisukohast alles neljandal kohal. 38 protsenti (164 vastanut) tundis, et vajab sel teemal rohkem koolitust. Püsiva terroriohu kohta märkis 35 protsenti (153 vastanut) koolitusvajadust, näidates sellega muret terrorismi ja sellest tingitud ohutuse küsimuste pärast.

Järgmise küsimusega püüdsin hinnata, kui teadlikud on inimesed olukorra ja võimaluste kohta enda piirkonnas.

Enamik vastajaid (71 protsenti ehk 310 vastanut) on teadlikud piirkonnas leiduvatest puhta joogivee allikatest, kuigi teadmised on jagatud peaaegu võrdselt nende vahel, kes teavad kindlalt, ja nende vahel, kes on mõnevõrra teadlikud.

Mõnel juhul vastati isegi, et „minul on alati kaks kotti pakitud, üks endale, teine abikaasale, milles on kõik vajalik kaasas“.

JOONIS 2. Loetelu kodust kaasa võetavatest inimestest, loomadest ja hädavajalikest asjadest, kokku 436 vastanut.

Allikas: autori koostatud

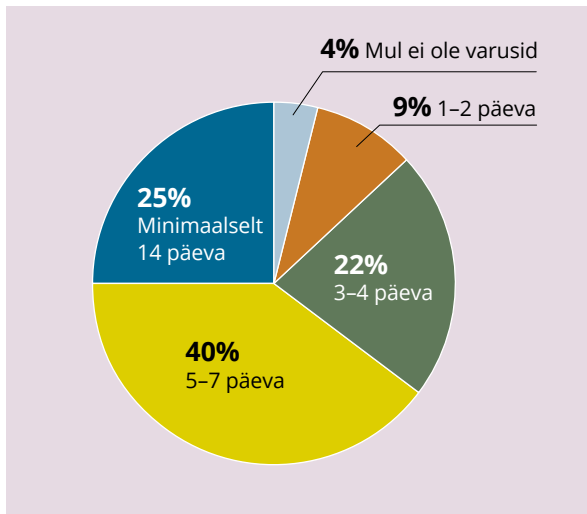
Teadlikkus mahajäetud taludest ja nende joogiveekaevudest on kõvasti madalam (20 protsenti ehk 87 vastanut). Enamik vastajaid kas ei tea nende asukohti (54 protsenti ehk 236 vastanut) või on vaid mõnevõrra teadlikud (26 protsenti ehk 166 vastanut). See viitab sellele, et kriisiolukorras potentsiaalselt olulised ressursid võivad jääda tähelepanuta ja kasutuseta.

Inimeste teadlikkus ohtlikest ettevõtetest oma piirkonnas on samuti piiratud (ainult 19 protsenti ehk 82 vastanut on kursis oma piirkonna ohtlike ettevõtetega), paljud vastajad ei ole kindlad (37 protsenti ehk 163 vastanut) või ei tea (44 protsenti ehk 191 vastanut) neist ettevõtetest üldse midagi. See on oluline turvalisuse aspekt, eriti hädaolukordades, kus teadlikkus potentsiaalsetest ohtudest võib olla elulise tähtsusega.

Peaaegu pool ehk 47 protsenti (204 vastanut) on teadlik ja 43 protsenti (187 vastanut) on mõnevõrra teadlik piirkonna teedevõrgustiku seisukorrast. Ainult kümme protsenti (45 vastanut) vastas, et ei ole teadlikud ümberkaudsete teede seisukorrast. Samas oma piirkonna metsateid, marja- ja seenekohti teadis 35 protsenti (152 vastanut) ning mõnevõrra teadis 42 protsenti (184 vastanutest). 23 protsenti (100 vastanut) ei teadnud oma ümbruskonna metsateid ega marja- ja seenekohti.

Kus oma elukoha piirkonnas on ebapiisav mobiililevi, teab vaid 28 protsenti (120 vastanut), 40 protsenti teab mõnevõrra ja 33 protsenti ei tea üldse.

Järgmine küsimus oli sõnastatud nii: „On hädaolukordi, mis eeldavad kodust kiiret lahkumist. Mis nimetatutest on

JOONIS 3. Toidu- ja joogiveevarude võrdlus, kokku 436 vastajat.

Allikas: autori koostatud

hädavajalik, mida kodust lahkudes kindlasti kaasa tuleks võtta?“ Joonis 2 näitab, millised olid populaarsemad vastusevariandid.

Mõnel juhul vastati isegi, et „minul on alati kaks kotti pakitud, üks endale, teine abikaasale, milles on kõik vajalik kaasas“ ning „meil on peres tegelikult jaotatud, kes mida kaasa võtab“. See näitab, et on inimesi, kes on tõesti vaevaks võtnud kriisiks valmis olla.

Järgmises ankeetküsitluse ploki olid küsimused suunatud **Eesti elanike pikaajaliseks kriisiks valmisoleku hindamisele**. Küsisin „Mitmeks päevaks on teie kodus olemas joogi- ja toiduvarud?“ (joonis 3).

40 protsendil (174 vastanut) on toidu- ja joogiveevarusid viieks kuni seitsmeks päevaks. See oli populaarseim vastus kategooriate lõikes. 25 protsenti (108 vastanut) omab varusid minimaalselt 14 päevaks. 22 protsendil (96 vastanut) on varusid kolmeks-neljaks päevaks ja vaid üheksal protsendil on varusid ainult üheks-kaheks päevaks. Mingeid varusid ei ole neljal protsendil (18 vastanut).

Järgmine küsimus ankeedis oli „Mõeldes oma peamisele elukohale, millised vahendid ja varud on teil täna kodus olemas, et iseseisvalt hakkama saada?“. Tulemusi on näha joonisel 4. Esmaabitarvete ja toiduainete varud on olemas enamikul vastajaist, kuid alternatiivseid kütteallikaid ja varutud bensiini on vähestel.

Veel uurisin, kas vastanutel on teine eluase või suvekodu, kus on võimalik ka talvel elada. Selgus, et peaaegu pooltel (42 protsenti, 185 vastanut) ei ole teist eluaset või suvekodu, kus saaks ka talvel elada. 37 protsendil (160 vastanut) on selline kodu olemas ja see on kuni 100 km kaugusel põhielukohast ning 21 protsendil (91 vastanut) on see kodu olemas, aga asub kaugemal kui 100 km põhielukohast.

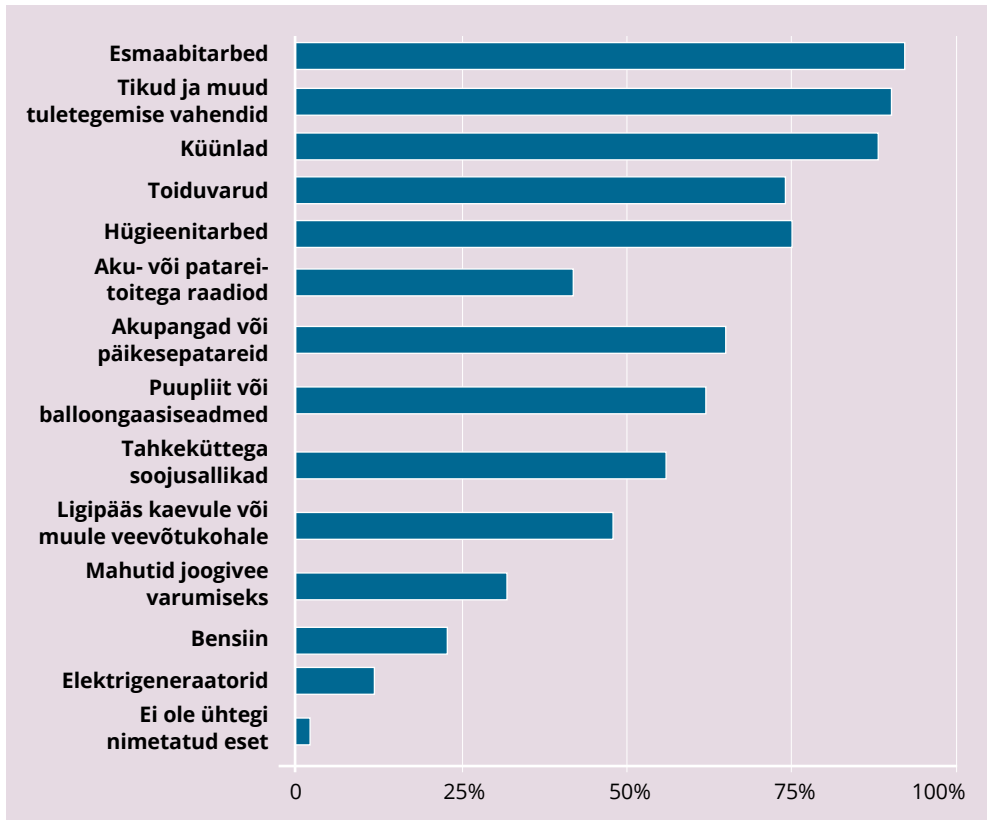
Elektri kadumise korral säilib 59 protsendil (254 vastanut) võimalus oma eluruumi kütta, 38 protsendil (164 vastanut) see võimalus kahjuks ei säili

Kõige populaarsem vastus, mida/keda kaasa võtta kiirel kodust lahkumisel, on „pere, lapsed“, mis näitab, et inimeste esimene prioriteet on nende lähedaste ohutus.

ning kolm protsenti vastanutest ei tea, kas ilma elektrita saab veel oma elukohta kütta (tabel 3).

JÄRELDUSED JA ETTEPANEKUD

Kõige populaarsemaks vastuseks, mida/keda kaasa võtta kiirel kodust lahkumisel on „pere, lapsed“, mis näitab, et inimeste esimene prioriteet on nende lähedaste ohutus. Pingereas järgmised on „telefon,

JOONIS 4. Kodus olevad varud, 436 vastajat.

Allikas: autori koostatud

laadija“ ja „ravimid, esmaabivahendid“, mis viitavad sellele, et inimesed peavad oluliseks ka suhtlemisvõimaluse säilitamist ja tervise eest hoolitsemist. Teiselt poolt, kõige vähem prioriteetseks peetakse albumeid ja muid emotsionaalselt olulisi esemeid, mis jäävad loetus tagaplaanile, ilmselt seetõttu, et hädaolukorras peetakse praktilisi vajadusi olulisemaks kui emotsionaalseid või asendamatu esemeid.

Uuringu tulemused näitavad, et kuigi teatud valdkondades on elanikkonna teadlikkus kõrge, on siiski oluline vajadus teavitustöö ja koolituste järele, et suurendada teadlikkust ja sellega ka vastupanuvõimet erinevate pikaajaliste kriisilukordade korral. Erilist tähelepanu tuleb pöörata sellistele pikaajalistele kriisidele nagu CBRNE õnnetused, küberrünnakud, mis

Kui elekter kaob, kas teie kodus säilib võimalus eluruumi kütta?

	Ei	Ei tea	Jah	Kokku
Eramaja	26	1	188	215
Korterelamu	120	12	49	181
Ridaelamu	13		10	23
Kahepereelamu	5		12	17

TABEL 3. Elektri kadumise korral kütmissvõimaluse säilimine, n = 436.

Allikas: autori koostatud

häirivad elutähtsate teenuste toimimist pikema aja jooksul, ja õnnetus või leke lähedalasuvas tööstusettevõttes.

Küsitlustulemused näitasid, et mehed hindavad end naistega võrreldes kõigis

kriisistsenaariumides keskmiselt paremini ette valmistatuks. See võib viidata sellele, et mehed võivad kas tajuda end vastupidavamana või neil võib olla parem juurdepääs ressurssidele või teadmistele, mis aitavad valmisolekul.

Maal elavad inimesed hindasid enda valmisolekut kõigis kriisistsenaariumides (v.a õnnetuse korral lähedalasuvas tööstusettevõttes) kõrgemalt kui linnaelanikud. Seda saab selgitada sellega, et maal elavad inimesed on tihtipeale rohkem harjunud olema iseseisvad ja sõltumatud. Neil võib olla rohkem kogemusi ja oskusi, mis on seotud isikliku ja kogukondliku toimetulekuga, sealhulgas toidu kasvatamise, loomapidamise ja üldise majapidamisega. Maapiirkondades võib olla vähem sõltu-

Toiduvarude ja hügieenitarvete olemasolu suur protsent viitab sellele, et enamik inimesi on mõelnud ka pikaajalisele iseseisvale hakkamasaamisele.

vust keerukatest infrastruktuurisüsteemidest, mis linnades võivad kriisi korral kiiresti häiruda. See võib hõlmata elektrit, veevarustust, transporti ja kommunikatsiooniteenuseid. Vanuserühmade löikes suureneb valmisoleku tajumine vanuse kasvades, saavutades haripunkti 50–59-aastaste kategoorias, enne kui 60–69-aastaste kategoorias langeb. See võib olla seotud kogemuste ja ressursside kogunemisega aja jooksul, mis aitab kaasa kõrgemale valmisoleku tunde tekkimisele. Noorim vanuserühm ehk 20–29-aastased hindasid end kõige vähem valmis olevaks, mida

võib seostada väiksema kogemuse või vähemate ressurssidega.

Vastused joogi- ja toiduvarude kohta näitavad, et 40 protsenti (174 vastajat) on varustatud viieks kuni seitsmeks päevaks ja et suur osa vastanuist eelistab mõõdukaid varusid, mis on piisavad lühemaajaliseks iseseisvaks kriisiolukorras hakkama saamiseks. See võib viidata teadlikkusele potentsiaalsetest hädaolukordadest või katkestustest ning soovile olla piisavalt varustatud, et toime tulla nädal aega ilma välislooga. Teisalt, 25 protsenti (108 vastajat), kellel on vähemalt 14 päeva varud, näitavad kõrgemat valmisoleku taset ja võib-olla ka suuremat ressursside kättesaadavust. See grupp võib olla ettevaatlikum ja valmis pikemateks katkestusteks, olgu põhjuseks loodusõnnetused, tarneahelate katkemine või muud hädaolukorrad. Pikaajalise kriisi puhul tagavad esmased varud 7–14 päeva põhifunktsioonide hakkamasaamise alguses ning selle ajaga saavad inimesed juba sättida ennast uue olukorra lainele ning osaliselt võib olla appi tulemas juba ka kriisiabi.

Kokkuvõttes näitavad need andmed, et suurem osa inimestest on varustatud joogi- ja toiduvarudega kuni ühe nädala ulatuses. Vaid väike osa on valmis pikemaks kriisiks, omades varusid vähemalt kaheks nädalaks. Samuti on märgatav protsent inimesi, kel pole üldse varusid või on neid minimaalselt, mis toob esile potentsiaalse riski kriisiolukorras toimetulekul. Siinkohal tasub meelde tuletada teooria osas välja toodut, et mida suurem on kriisideks iseseisvalt valmistunud inimeste osakaal, seda väiksem on kriiside mõju ühiskonnale, tagades haavatavamatele parema abi kättesaadavuse ja ressursside pikemaajalise jätkuvuse (Riigikantselei ja siseministeerium 2018: 44).

Vastuste analüüsi põhjal küsimusele, mis puudutas kriisivarude kogumise takistusi, nähtub, et oluline osa vastanuist ei ole kogunud otseseid hädaolukordi, mis motiveeriksid neid varusid soetama. See seostub tähelepanekuga, et Eestis

puuduvad reaalsed kriisikogemused. Võib-olla on see ka põhjus, miks eelmise küsimuse puhul pole ligi veerand vastanutest mingeid samme hädaolukorras toimetulekuks teinud. Reaalselt kogetud kriisiolukordade puudumine 51 protsendi (223 vastanut) hulgas on peamine põhjus, miks valmistumine hädaolukordadeks tundub neile vähem oluline või vajalik.

Palusin inimestel mõelda oma peamises elukohas leiduvatele vahenditele/varudele iseseisvaks hakkamasaamiseks. Populaarsemad vastused näitavad, et inimesed on varustatud esmaabitarvete, tuletegemisvahendite ning küünaldega. See näitab, et vastanud on üldiselt hästi ettevalmistunud näiteks väiksemateks meditsiinilisteks olukordadeks ja lühema-tekse elektrikatkestusteks.

Toiduvarude ja hügieenitarvete olemasolu suur protsent viitab sellele, et enamik inimesi on mõelnud ka pikaajalise iseseisvale hakkamasaamisele, kuid siiski on ruumi parendusteks, eriti mis puutub toiduvarusid. Energiaga seotud varustuse osas on levinumad akupangad või päikese-
patareid, mis on olulised kommunikatsiooniseadmete ja väikeste elektriseadmete tööhoidmiseks (nt mobiiltelefon).

Aku- või patareitoitega raadio olemasolu ainult 42 protsendil majapidamistest näitab, et informatsiooni saamise võimalikus hädaolukorras võib olla piiratud. Kütteallikate kättesaadavus on samuti oluline: puupliit või balloongaasiseadmed on 62 protsendil vastanutest ning tahkeküttega soojusallikad 56 protsendil vastanutest. Seega võib väita, et suur osa vastanuist on valmis toidu valmistamiseks ja eluaseme kütmiseks ilma elektri või gaasita. Veevarustuse küsimus on murettekitav, kuna alla poolel vastanutest on ligipääs kaevule või muule joogivee allikale ning ainult 32 protsendil on joogivee varumiseks mahutid. See näitab, et pikaajalises kriisis võib vee kättesaadavus olla paljude jaoks suur probleem. Vähene bensiini ja elektrigeneraatoritega varustatus viitab sellele, et inimesed

on vähem valmistunud pikaajalisteks elektrikatkestusteks.

Enamik inimesi on end varustanud toidu- ja joogiveevarudega viieks kuni seitsmeks päevaks, näidates teadlikkust ja ettevalmistust lühemaks iseseisvaks toimetulekuks. Siiski on ainult 25 protsenti vastanuist valmis pikemaks kriisiks, omades toidu- ja joogiveevarusid koguni 14 päevaks. Lisaks on enamik vastanutest varustatud esmaabitarvete, tuletegemisvahendite ja küünaldega, mis on olulised lühiajaliseks toimetulekuks. Kuid energiaga seotud varustuse ja kütteallikate kättesaadavus varieerub, eriti linna- ja maapiirkondade vahel.

MILLISTEL SISETURVALISUSE KRIISITEEMADEL OLEKS EESTI ELANIKEL VAJA TÄIENDAVAIK TEADMIST?

Eesti elanikel oleks vaja täiendavaid teadmisi järgmistel kriiside ja nendeks valmisolekut puudutavatel teemadel:

- ▶ CBRNE õnnetused. Erilist tähelepanu tuleb pöörata just sellele valdkonnale, kuna käesoleva tööga tuvastasin, et see on peamine kriis, kus inimeste teadlikkus ja valmisolek on madal.
- ▶ küberrünnakud. Arvestades küberrünnakute kasvavat ohtu ja mõju ühiskonnale, on oluline suurendada teadlikkust sellest, kuidas enda digitaalset identiteeti kaitsta ja käituda küberrünnaku korral.
- ▶ püsiv terrorioht. Kuigi terrorioht ei pruugi igapäevaselt tunduda kõige pakilisem, on oluline mõista, kuidas sellistes olukordades käituda, et minimeerida ohtu endale ja teistele.
- ▶ võõrriigi rünnak/sõda. Geopoliitilise olukorra tõttu on vajalik, et elanikel oleks teadmised selle kohta, kuidas toimida riigi rünnaku või sõjaolukorra puhul.
- ▶ õnnetus/leke tööstusettevõttes. Tööstusettevõtete õnnetused võivad põhjustada ulatuslikku keskkonna- ja inimkahju. Teadlikkus riskidest ja

toimetulekustrateegiad on sellistes olukordades kriitilise tähtsusega.

- ▶ ellujäämisoskused looduses.
- ▶ teadlikkus kohalikest ressursidest. See hõlmab teadmisi puhta joogivee allikate, mahajäetud talude ja nende joogiveekaevude ning piirkonna teedevõrgustiku seisukorra kohta. Suurem teadlikkus aitaks paremini kasutada kohalikke ressursse ja suurendada kogukonna kerksust.
- ▶ teehoidus ja lumekoristus. Arvestades, et üle poole inimestest ei tea, kelle poole pöörduda abi saamiseks teehoolduse või lumekoristusega, on vajalik parandada teadlikkust ja luua selged juhised, kuidas kogukonna liikmed saavad toetada neid töid.
- ▶ kriisideks valmistumise praktilised harjutused. Praktiliste harjutuste läbiviimine, et testida ja parandada kriisiks valmistumise plaane ja protseduure, aidates sellega vähendada ebakindlust ja suurendada valmisolekut erinevateks hädaolukordadeks.

Seega teen elanike valmisoleku tõstmiseks pikaajaliste kriisidega toimetulekuks järgmised ettepanekud.

1. Suurendada elanikkonna teadlikkust pikaajaliste kriiside mõjudest ja nendega toimetuleku strateegiatest läbi **tõhustatud teavitustöö ja haridusprogrammide**. See hõlmab põhjalikumaid teavitus- ja koolitusprogramme koolides, töökohtades ja kogukondades, keskendudes eriti sellistele kriisidele nagu CBRNE õnnetused, küberrünnakud, pandeemid ja loodusõnnetused. Programmid peaksid

hõlmama praktilisi õppusi, simulatsioone ja töötubasid, mis on suunatud erinevatele vanusegruppidele ja sotsiaal-majanduslikele segmentidele, rõhutades isiklikku vastutust ja kogukonna toetuse olulisust kriisiolukordades.

Ettepanek on suunatud haridus- ja teadusministeeriumile, siseministeeriumile, kohalikele omavalitsustele, tööandjatele.

2. **Julgustada ja toetada kogukondlikku kerksust** läbi kohalike omavalitsuste, kogukonnaseltside ja vabatahtlike organisatsioonide. See hõlmab kogukondlikke õppusi, kriisiolukordade plaanimise töötubasid ja ressurside jagamise skeeme, mis aitavad tugevdada kohalikku valmisolekut ja võimekust tulla toime pikaajaliste kriisidega. Kogukondlik kerksus hõlmab ka selliste süsteemide väljarendamist, mis tagavad kriisiolukorras oluliste teenuste nagu toiduvarude, vee, peavarju ja esmaabi kättesaadavuse. Ettepanek on suunatud kohalikele omavalitsustele, kogukonnaseltsidele, vabatahtlikele organisatsioonidele ja päästeametile.
3. **Koolitada ja kaasata kogukonna liikmeid kriisikommunikatsiooni vabatahtlikeks**, et tagada teabe levik ka nendes piirkondades, kus tava-pärased sidevahendid ei pruugi olla kättesaadavad või usaldusväärsed. Ettepanek on suunatud siseministeeriumile, päästeametile, kohalikele omavalitsustele, side- ja tehnoloogiaettevõtetele ning vabatahtlikele organisatsioonidele.

KASUTATUD ALLIKAD

BELOVA-DALTON, O., 2022. Foreign (Terrorist) Fighters and Their Families. – <https://digiriitl.sisekaitse.ee/handle/123456789/2850>

BRESLIN, S., 2016. Winter Storm Jonas: At Least 48 Dead; Roof Collapses Reported; D.C. Remains Shut Down. – <https://weather.com/storms/winter/news/winter-storm-jonas-impacts-news>

CANYON, D., 2020. Definition of Crisis Management and Leadership. Daniel K. Inouye Asia-Pacific Center for Security Studies. – <https://dkiapccs.edu/wp-content/uploads/2020/01/Definitions-in-crisis-management-and-crisis-leadership-01242020.pdf>

- CONNOLLY, P., DIKA, L., JÄASKELÄINEN, M., & PITRENAITE-ZILENIENE, B., 2016. Peer review. Risk management capabilities. Estonia 2016. – https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/system/files/2017-07/estonia_peer_review_report_-_en.pdf
- COOMBS, T., 2008. Conceptualizing Crisis Communication from: Handbook of Risk and Crisis Communication. London: Routledge.
- COOMBS, T., 2007. Crisis management and communications. Institute for public relations, 4 (5). – <https://instituteforpr.org/crisis-management-and-communications/>
- COOMBS, T., HOLLADAY, S., 2012. The handbook of crisis communication. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- DEVLIN, E., 2007. Crisis Management Planning and Execution. New York: Auerbach Publications.
- EASTHAM, K., COATES, D., ja ALLODI, A., 1970. The Concept of Crisis. Canadian Psychiatric Association Journal, 15 (5), lk 463–472.
- RIIGIKANTSELEI JA SISEMINISTEERIUM, 2018. Elanikkonnakaitse kontseptsioon. – https://kriis.ee/sites/default/files/documents/2022-05/elanikkonnakaitse_kontseptsioon_15.02.2018.pdf
- ERMUS, A. ja MURUMETS, J., 2020. Kriis, Oht ja Risk. Estonian Journal of Military Studies, 15, lk 87–112.
- EKSS, 2009. Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. – <https://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=kriis&F=M>
- FINK, S., 1986. Crisis Management: Planning for the Inevitable. 1. trükk. American Management Association.
- FINANCIAL TIMES, 2023a. Estonian PM pleads with companies to resist 'ghost trade' with Russia. – Financial Times, 17. mai. – <https://www.ft.com/content/1a17dafc-9c8d-46fe-860d-36ae9b708987>
- FINANCIAL TIMES, 2023b. Estonian PM Kallas urged to clarify husband's Russian business ties. – Financial Times, 24. august. – <https://www.ft.com/stream/f3865525-74ab-4330-aa63-40dcbaf6dea3>
- HAMPSHIRE, J., 2015. Europe's Migration Crisis. Political Insight, 6 (3), lk 8–11.
- HARTWELL, L., RAKŠTYTE, A., RYNG, J. ja SELGA, E., 2022. Winter Is Coming: The Baltics and the Russia-Ukraine War. – <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/reports/2022-12-05-BalticRussia-FINALweb.pdf>
- HERBELLES, N. ja LAWRENCE, A., 2023. Lessons learned from 11th September, 2001 (9/11): A comparison of aviation security and health crisis response. Journal of Airport Management, 17 (2), lk 149–160.
- KAAKINEN, M., OKSANEN, A., GADARIAN, S., SOLHEIM, B., HERREROS, F., WINSVOLD, M. S., ENJOLRAS, B., STEEN-JOHNSEN, K., 2021. Online Hate and Zeitgeist of Fear: A Five-Country Longitudinal Analysis of Hate Exposure and Fear of Terrorism After the Paris Terrorist Attacks in 2015. Political Psychology, 42 (6), lk 1019–1035.
- KAITSEMINISTEERIUM, 2017. Turvalisuspoliitika tegevussuunad. – <https://kaitseministeerium.ee/et/eesmargid-tegevused/julgeolekupoliitika/turvalisuspoliitika-tegevussuund>
- KEMPNER, M. W., 1995. Reputation management: how to handle the media during a crisis. Risk Management, 42 (3), lk 1–43.
- KOORT, E., 2023. Peaministri investeringuga ettevõtte vastu tunneb Vene luure kindlasti huvi. – <https://arvamus.postimees.ee/7840971/erkki-koort-peaministri-investeringuga-ettevotte-vastu-tunneb-vene-luure-kindlasti-huvi>
- LOMP, L.-E., 2022. Päästjad käisid aitamas üle 200 lumevangi jäänud sõiduki. – Postimees, 31. jaanuar – <https://www.postimees.ee/7442521/paastjad-kaisid-aitamas-ule-200-lumevangi-jaanud-soiduki>
- PASZKOVSKI, M., 2022. The Baltic States: Stop Russian Natural Gas Imports. Institute of Central Europe – <https://ies.lublin.pl/en/comments/the-baltic-states-stop-russian-natural-gas-imports/>
- PÄÄSTEAMET, 2019. Uuring: Eesti elanike valmisolek kriisiga toimetulekuks on endiselt madal. – <https://www.rescue.ee/et/uudised/uuring-eesti-elanike-valmisolek-kriisiga-toimetulekuks-on-endiselt-madal-482>
- PÄÄSTEAMET, 2023. Värske uuring: Eesti elanikkonna valmisolek kriisideks on sama kehv nagu neli aastat tagasi. – <https://www.rescue.ee/et/uudised/vaerske-uuring-eesti-elanikkonna-valmisolek-kriisideks-on-sama-kehv-nagu-neli-aas-tat-tagasi-1940>
- RAJAVEER, A., 2007. – „Aktuaalne kaamera“ 26. –27. aprill 2007: linn mässab. – <https://www.err.ee/592086/ak-26-27-aprillil-2007-linn-massab>
- RIIGIKOGU, 2021. Riigi pikaajalise arengustrateegia „Eesti 2035“ heakskiitmine. RT III, 15.05.2021, 12.
- RIIGIKANTSELEI, 2021. Riigikaitse arengukava 2022–2031. – <https://www.riigikantselei.ee/el-poliitika-julgeolek-ja-riigikaitse/julgeoleku-ja-riigikaitse-koordineerimine/riigikaitse-lai>
- RIIGIKANTSELEI, 2024. Metoodika ja jätkutegevused. – https://www.riigikantselei.ee/metoodika-ja-jatkutegevused#kriisideks_valmistumine
- SISEMINISTEERIUM, 2020. Siseturvalisuse arengukava 2020–2030. – <https://www.siseministeerium.ee/stak2030#arengukava-elluviimi>
- SISEMINISTEERIUM, 2021. Kriisireguleerimispoliitika ülevaade 2021. – <https://www.siseministeerium.ee/tegevusvaldkonnad/kindel-sisejulgeolek/kriisivalmidus>
- SISEMINISTEERIUM, 2021b. Turvaline avalik ruum. –

<https://www.siseministerium.ee/tegevusvaldkonnad/turvaline-elukeskkond/avaliku-korra-tagamine>

TRUUP, M., 2010. Kriisiaja kvaasimanifestatsioonidest. Hortus semioticus, 5, lk 52–58.

VIKIPEEDIA. Monika (lumetorm). – [https://et.wikipedia.org/wiki/Monika_\(lumetorm\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Monika_(lumetorm))

WACHINGER, G., ORTWIN, R., BEGG, C., KUHLICKE, 2012. The Risk Perception Paradox-Implications for Governance and Communication of Natural Hazards. Risk analysis, 33 (6), lk 1–17.

WHYTE, A., 2022. Eurostat: Inflation in Estonia 24,2 percent in September. – <https://news.err.ee/1608734683/eurostat-inflation-in-estonia-24-2-percent-in-september>